

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך נח, תשס"ט-תש"ע

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מְחַיִּיבִים – מְחַיִּיבִים – "מְחַיִּיבִים" הדיבור העברי בראשית המאה העשרים

א. פשר הכותרת

שלוש המילים בכותרת מבטאות עמדות שונות מראשית המאה העשרים ולמעשה עד היום באשר לתחיית הדיבור העברי. המילה **מְחַיִּיבִים** – מבטאת את מדיניות הרחבת הלשון של אליעזר בן-יהודה וחבורתו; המילה **מְחַיִּיבִים** – מבטאת את עמדת המתנגדים למדיניות ההרחבה הזאת, ברוח הדברים שכתב רבניצקי בשנת תר"ן (1890) בקובץ "כורת", שאותו ערך, נגד מה שכינה "חרושת המלים" של בן-יהודה: "אל תאמר מרחיבי הלשון אלא מחריבי הלשון"; והמילה **מְחַיִּיבִים** – מייצגת את לשון העגה של ילידי הארץ, לרבות בני דורי בילדותי, שנהגו לומר מְחַיִּיבִים או חָרַב לִי, חָרְבוּ לִי. על שני הנושאים הראשונים – מדיניות ההרחבה וההתנגדות לה – נכתב הרבה מאוד.¹

בתחילת המאמר יוזכרו בראשי פרקים כמה מדבריי שפורסמו, כרקע נאות והכרחי להמשך. בגוף המאמר יוצגו, אולי לראשונה, עמדותיו של הסופר דוד פרישמן ותהליך השינוי שעבר עליו מאויב לאוהב. בחלק האחרון תובאנה דוגמאות מלשון הדיבור בבית הוריי בילדותי, בתל-אביב של אמצע שנות השלושים וראשית שנות הארבעים של המאה העשרים.

ב. עמדות המתנגדים

בין מתנגדי מדיניות ההרחבה של אליעזר בן-יהודה היו אחד העם, רבניצקי, דרויאנוב, ביאליק, ש' בר-ציון ופרישמן. ידועים דבריו של אחד העם "סלסלו את המחשבה והיא תרומם את הלשון" במסתו "לשאלת הלשון: הלשון וספרותה" מתרנ"ד (1894). לא היה זה ויכוח בין "טובים" לבין "רעים", בין "מתקדמים" לבין "שמרנים". גם לא היה זה ויכוח בין מי שחי בארץ ישראל לבין מי שחי

* יסוד המאמר בהרצאה בכינוס הפתוח ללשון העברית ולספרותה של האקדמיה ללשון העברית, מוזיאון ארץ ישראל, תל-אביב, י"ב בסיוון תש"ע (25 במאי 2010). ההדגשות והניקוד במובאות הם כבמקור.

1. לרבות מאמריו גוברין, הדלות הנוראה; גוברין, אחד העם.

בגולה, שכן ש' בן-ציון, שחי בארץ ישראל, נמנה עם המתנגדים – הוא חווה את מה שראה כ"קלקלות" מדיניות ההרחבה של בן-יהודה, ולכן התנגד לה בכתביו והביאה לידי אבסורד. היה זה ויכוח עקרוני: מה צריכה להיות המדיניות של הרחבת הלשון החיה, לשון הדיבור בארץ ישראל, ובאילו דרכים יש לחדש את הלשון.²

אי אפשר לומר שש' בן-ציון – שבא במגע עם הדור החדש, שלימד בבית הספר לבנות בנווה-צדק, שערך את כתב העת "העמר" ופרסם בו סיפורים מחיי ארץ ישראל ומן ההווה החדש המתקדם בה – לא היה ער לצורך להרחיב את השפה ולהתאימה לרוח הזמן, לחיים המתחדשים בארץ ישראל ולדיבור השוטף בחיי היום-יום. אמנם היו לו חילוקי דעות עקרוניים בענייני לשון עם אחד העם מורו הנערץ, אבל ככלל חשש מאוד מהנתיבים המסוכנים, לדעתו, שבהם הולכת מדיניות הרחבת הלשון של בן-יהודה. דוגמה להתנגדותו זו בפליטון "בעקבי החשמה העברית" שפרסם ב"העמר" (ב, חוברת 1 [תשרי תרס"ט]).³

המילה **חשמה** מורכבת מראשי התיבות של המילים "חוקת שלטון מוגבל בהחלט", שהן המונח העברי לקונסטיטוציה, אותה קונסטיטוציה שניתנה בטורקיה בשנת 1908 במהפכת "הטורקים הצעירים". עצם הרעיון שאפשר לקחת ראשי תיבות ולהפכן למילה נראה אז בלתי אפשרי ומזיק. מובן שש' בן-ציון בחר במתכוון בראשי תיבות היוצרים מילה מגוחכת, כדי להביא את הדברים לידי אבסורד. ובלשונו: "באמת אמרו שצריך להיות לא 'חושמה' אלא 'חושם', ודוק: – ולמה מניח הלשון ה"א בסוף? כנראה, גרמה לזה לא רוח השפה בכלל אלא רוחה של ספרותנו החדשה בפרט, שכן כל הנטיות שלה אינן אלא למין נקבה בלבד..." – כמובן ברוח ימינו אין זו הערה ראויה.

בשני מאמריו הנזכרים הבאתי עדויות נוספות לוויכוח העקרוני על מדיניות הרחבת העברית; כמה מהן תוזכרנה כאן בראשי פרקים:

1. חששו של ש' בן-ציון מריבוי השפות בפי הילדים, שבגללו אין הם יודעים אף שפה אחת על בוריה; זאת נוסף על חששו מ"חרושת המלים" של בן-יהודה. ומהדוגמאות הקיצוניות שהביא.

2. דוגמאות שהביא ברנר בסיפורו "מהתחלה" ללשון דיבור המצומצמת והדלה של תלמידיו בגימנסיה הרצלייה.

2. על הדינמיקה של ויכוח עקרוני ר' גוברין, מאורע ברנר.

3. היה זה אחד משני פליטונים בנושא זה שפרסם ב"העמר". קדם לו "מפרחי התחיה" (א, חוברת 1 [אדר תרס"ז]; חתום: "מבני הזמזומים"). ר' בשני מאמריו הנזכרים, ור' גוברין, העומר.

לעומתן הבאתי שתי עדויות הפוכות – לשפה עשירה, נכונה, המבוססת על ידיעת המקורות:

3. דוגמאות ממכתביהם של יהודה ומשה שרת: לשון ספרותית לצורכי יום-יום; לשון ספרותית כטבע שני. זוהי עדות לחשיבותו של בית ההורים בתהליך עיצוב הלשון בילדות.⁴

4. דוגמה שנזכרה רק ברמז וטרם מצאה ביטוי במחקריי: יומנו של יצחק יפה, תלמיד הגימנסיה הרצלייה, שבסופו של דבר התאבד – על סגנונו, מחשבותיו, הספרים שקרא והשפיעו עליו (יפה, מה הם החיים).

ג. ממחריב למרחיב או: "פלא חי מתהלך"

בשנים תרע"א–תרע"ב (1911–1912) ביקר דוד פרישמן בארץ ישראל, ואת רשמי ביקורו סיכם בספרון "בארץ", שכלל 53 עמודים. חוברת זו הופיעה בשנת תרע"ג (1913) בהוצאת אחיספר (ורשה וברלין) בסדרה "ביבליוטיקה כללית" (מס' 3).⁵

החלק הראשון של הכותרת: "ממחריב למרחיב", מתאר את התהליך שעבר על פרישמן בארץ ישראל, תהליך שכונה גם "משונא לאוהב" (בארץ, עמ' 24) ו"פלא חי מתהלך" (שם, עמ' 51).

"פלא" התחדשות הדיבור העברי בארץ ישראל וקשייו יודגמו כאן מנקודת ראותו של פרישמן: "לפני" ו"אחרי". חשיבותה של התמורה שעבר היא משולשת: ראשית – מן הבחינה הפסיכולוגית רבה חשיבותו של המסתייג והמתנגד לשעבר שנהפך לתומך מזו של מי שמלכתחילה תמך ואמר הן, בבחינת גדול חלקו של מודה ועוזב או של חוזר בתשובה. ולא זו בלבד אלא שפרישמן נודע כלא-ציוני וכמי שהטיל ספק באפשרות של תחיית העם בארצו ותחיית לשונו הלאומית. שנית – מעמדו של פרישמן כסופר, כמבקר, כעורך וכדמות מרכזית שהשפיעה רבות על דורה ושהיה לה חלק בשינוי האקלים התרבותי-ספרותי של זמנה העלה את ערכו של השינוי אף יותר. שלישית – זוהי עדות בזמן אמת, ללא מרחק, תוך כדי ההתהוות וההתגבשות של התהליכים.

פרישמן עצמו השתדל לרכז את רושמו של השינוי שחל בו ולהסתייג ממנו; כביכול חשש למעמדו אם יתברר שהוא אכן מודה ועוזב. לכן אפשר לתאר את

4. מכתבו של יהודה שרת לבני משפחתו ב"גולה" מיום 20 בפברואר 1923 על רשמיו מוועידת ההסתדרות השנייה (7–29), שרת, ימי לונדון, עמ' 247–308. למכתב 441 (!) הערות של המביאים לדפוס.

5. לפי עדותו של קרמר (פרישמן המבקר, עמ' 121), בשנים 1911–1912 פרישמן ביקר בארץ ישראל פעמיים מטעם מערכת העיתון "היינט הווארשאי", ונתלווה לקוראי העיתון בסיורים בארץ, שארגן העיתון.

עמדתו כ"מודה במקצת". עם זאת היה בו האומץ להודות בטעותו ולחזור בו, אם כי בהסתייגויות, מספקנותו הקודמת.

מלכתחילה התנגד פרישמן, הלא-ציוני, בחריפות לא רק למדיניות הרחבת הלשון אלא גם לעצם האפשרות של דיבור עברי חי ושוטף בחיי היום-יום. הוא לא האמין באפשרות זו ואף ראה בה סכנה לעברית כלשון ספרות. לא פעם לעג בכתבתו החריפה למנסים את כוחם בדיבור עברי בנסיבות שונות.

משחזר בו, לאחר ביקורו בארץ ולאחר שחוה את תחיית הדיבור העברי, במיוחד בקרב הדור הצעיר בארץ ישראל, נתן ביטוי פומבי לשינוי שחל בעמדותיו בנושא זה. פרשה זו היא עדות מופלאה, אישית, חברתית ולשונית, לניצחונה של העברית המתחדשת בארץ ישראל שלפני מלחמת העולם הראשונה, ואף רמז למהלכי העתידים.

פרישמן הודה, כמעט בעל כורחו, בטעותו – אם כי היו לו, כאמור, לא מעט הסתייגויות. אבל לא זו בלבד שאישר את ניצחונה של העברית בחיי היום-יום, אלא שהביקור בארץ ישראל והמוגע הממשי עם דוברי העברית שבה השפיעו גם על סגנונו הספרותי. לאחר הביקור השתנה סגנונו מסגנון מקראי לסגנון מעורב: לשון מקרא ולשון חכמים עם צירופים חדשים ומחודשים: "תמורה גדולה זו שחלה בלשונו של פרישמן היא חיזיון יחיד במינו"; באמצעותה ביקש פרישמן "להתאים עצמו אל הדיבור המחודש ביישוב העברי בארץ" (קרמר, פרישמן המבקר, עמ' 121). וכן: "לאחר ביקוריו בארץ שוב לא היה יכול לכתוב בלשונו המקראית הישנה. פגישותיו פנים אל פנים עם היישוב הצעיר היו לו למקור של חויה נפשית עמוקה [...] הוא ראה את הדיבור העברי כעובדה" (שם, עמ' 122).⁶ הדוגמאות המעטות שלהלן תבלטנה את ההתנגדות ואת הלגלוג של פרישמן להחייאת הדיבור בשפת עבר לפני ביקורו בארץ ישראל, ולעומתם את ה"חזרה בתשובה" לאחריו.

ד. כנגד ה"חובבים"

ברשימתו הלגלגנית והעוקצנית "חובבים", שפורסמה ב"הבקר" בתרס"ט (1909), הביע פרישמן בנחרצות את התנגדותו לניסיונות לדבר עברית בהתכנסויות שונות (פרישמן, חובבים).⁷ הוא לעג לניסיונות האלה, ראה בהם "פטפוט" ריק, מיותר,

6. קרמר ייחד בספרו (פרישמן המבקר) פרקים נוספים לנושאי העברית. ר' למשל את דיוניו על יחסו של פרישמן ללשון העברית (עמ' 40 ואילך) ועל ביקורו בארץ והשפעת הביקור על תפיסותיו וכתבתו (עמ' 103 ואילך, 118 ואילך).

7. לפרישמן מסות נוספות על הלשון, למשל על הרחבת הלשון, על אליעזר בן-יהודה ועל האספרנטו.

הנובע משעמום ובמיוחד חשש שהם מביאים להשחתת העברית כלשון ספרות. בארסיות רבה תיאר את ההווי הקרנני שמתוכו נולד, לדעתו, הרצון המיותר ואף המזיק לדבר עברית, הווי "הריקניות הארורה שבחיים" המאפיין את חיו של "בעל-הבית כמוני בעירו הקטנה". בניגוד ל"יושבי הכרכים הגדולים", שיש לפניהם אפשרויות רבות של בילוי, ל"יושבי ערי הפרובינציה" אין מקום להעביר בו את שעות הפנאי, ויש להם "חור גדול" שאותו צריך "לסתום". הוא מנה את הפתרונות העומדים לרשותם, שהמשותף להם הוא שכבר אינם "מודרניים", ותיאר את "המודה האחרונה שבאחרונה": "לעשות בעירי סניף לחברת 'הזמיר' ולהיות שם ליושב-ראש".

בלגלוג ובמידה לא מבוטלת של התנשאות תיאר את הפעילות המגוחכת הזאת, הכוללת כיבודים בתארים שונים באגודה זו, הזמנת "איזה סופר עברי" מורשה "שיקרא איזה ריפראט באיזו מוצאי-שבת" ובעיקר מחלוקות בין "הפעילים" כמעט על כל נושא. כשהתברר ש"הסניף לא בא לידי התיסדות", הרהר הכותב: "רבונו של עולם, מה יהיה סופי? מה הוא הספורט האחרון, המקובל עתה בעולם בין אנשים חשובים?" ואז – "מנצנץ" במוחו "רעיון גדול": הקמת "אגודה של 'חובבי שפת עבר'".

בהמשך תיאר כיצד ליקט סביבו את החבורה, "וכך עשינו במוצאי-השבת הראשונה את האספה המקדימה". והוסיף:

כמובן, דברנו עברית. הדבר הזה נקל מאד. צריך אדם רק לבטא את כל מלה מלרע ולהדגיש את כל תי"ו. צריך אדם לדעת לומר "שְׁאֵלָאָם! היידֶאָד! מֶאָר מדֶאָבִייר איבריט? מֶאָר לוי מדֶאָבִייר איבריט? ביטִי מדֶאָבִיירעִיט איבריט!" וכדומה – וכבר יצא ידי חובתו. העיקר הוא, כי הוא "חובב". "חיבה" זו מה היא בעצם וכיצד היא יוצאת לפעולה ובמה היא מתגלית, – דבר זה קשה להגיד. האדם קם בבוקר ונוטל ידיו ומתחיל ל"חבב", וכך הוא הולך ו"חובב" עד שתתקפהו שנת בלילה. אין הוא עושה דבר כל היום אלא "חובב"; חובב בבוקר, חובב בצהריים וחובב בערב [...] אמת כי רוב החברים שלנו נוגעת אליהם הספרות העברית וגורלה הנורא, כמו שנוגע אליהם גורל הדג בשעה שהם אוכלים מאיוניזה באיזה ריסטורן; אמת היא כי איש מהם לא קנה כבר ספר עברי ולא חתם על עתון עברי זה שנים רבות [...] אמת היא כי אותה הדאגה שמא ספורים ימי הספרות ושמא לא יהיה – מה שאפשר מאד בתנאים הללו – מקץ עשר שנים אפילו זכר עוד לספרות עברית [...] הדאגה הזאת לא תעיק כלל את לבו ולא תגזול אף רגע אחד מרגעי שנתו המתוקה – אבל כל זאת אינה מונעת אותו מלהיות "חובב" [...]. העיקר הוא הדיבור. זהו שעשוע יפה מאד המבדח קצת את דעתו של אדם הגון, העיף מרוב עסקיו. וגם בנוגע לאותו הדיבור כשהוא לעצמו, אין הדבר

נורא כל־כך. הלא צריך אדם רק להתרגל לשאלאים ולהיידאד ולמא'ר ולדעת עוד שבעים ושבע מלים כאלה והכל טוב ויפה [...] אמת כי הדובר, בשעה שהוא מדבר, נעשה כאלו היה משוך בלשונו ולשונו יוצאת על גבי קב ומקרטעת כדג והכל נעשה אי־טבעי כל־כך וכל הענין מקבל צורך של חוזק [...]

ההמשך מתאר את בואו של "הסופר העברי שבעירו" לאותה אספה. כשהתחיל לדבר בז'רגון, כלומר ביידיש, קמו הנוכחים כנגדו וטענו ש"אדם זה אינו חובב השפה העברית. אדם זה שונא את השפה העברית! אדם זה מקלקל, סכנה הוא לשאיפתנו!"

יש לשער שמאחורי התיאור עמדה התנסות אישית של פרישמן עצמו: כנראה הוזמן בתור סופר עברי לדבר בפורום מסוג זה באחת מערי השדה, בחר לדבר ביידיש אל שומעיו, שקיוו להרצאה בעברית, ונפגע מתגובתם. הסופר העברי, בן דמותו של פרישמן, לא נבהל אלא האשים את הנאספים:

בפטופוטיכם הריקים הורדתם את עוז השפה [...] ב"שאלאים" ו"היידאד" שלכם גרשתם מקרבה עד הטפה האחרונה את רוחה, שהוא רק סוד קיומה [...] אתם הם הסכנה, אתם עם שעשועיכם וצעצועיכם, שבחרתם לכם מתוך שעמום ובטלה, אבל לא אני, שהשפה אינה לי ספורט גרידא ושעשוע לבלות בו איזה ערב [...] ואני מדבר אליכם לא־עברית, משום שיקרה לי העברית יותר מדי מלעשות אותה לי למשחק של אקרובטוס [...] ומדבר אני לא־עברית, בכדי – שתבינו היטב את אשר אדבר באזניכם.

בהמשך יצא נגד ה"חובב" הרואה בדיבור העברי "מין צעצוע, מין בילוי זמן של איזה ערב, מין ספורט, מין שחצנות", והוסיף: "ומשום שאני אוהב את השפה, אוהב באמת, שוב אי אפשר לי עוד להיות 'חובב'".

הוא האשים את ה"חובבים" ב"חיצוניות" בלבד, "שאינה שוה אפילו קליפה של שום", וטען שאין הם עושים דבר למען השפה והספרות העברית אלא "משתעשעים", "מפטפטים ומרציאים הרצאות ודורשים דרשות ומבלים נשפים".

ומסקנתו: "אם אין אתם יכולים לעשות דבר־מה, חדלו לכם לגמרי. פטופוטים והרצאות ודרשות אינם דרושים לנו, סגרו את אגודותיכם ואל תחללו לכל הפחות את השעה!"

ה. בארץ ישראל: "רוח הבקורת אבדה ממני"

הביקור בארץ ישראל ריגש מאוד את פרישמן, עד כדי כך שציטט ב"בארץ" את יהודה הלוי והתפייט. אבל כאן לא יוזכרו רשמיו מן הביקור (אף שהם מרתקים

מאוד ומזמינים דיון מיוחד) אלא שינויי עמדתו לנוכח מה שהתגלה לפניו בארץ ישראל בתחום הדיבור העברי, על התלהבותו והסתייגותו. אפשר להשוות את רשמיו למאמריו של אחד העם "אמת מארץ ישראל" (תרנ"א [1891], תרנ"ג [1893]), שהשפיעו מאוד על הציבור היהודי. ואכן ברקע דבריו של פרישמן עומדים מאמריו אלה של אחד העם, והוא קורא לרשמיו "לא אמת מארץ ישראל" או: "שקר מחוץ לארץ" (בארץ, עמ' 7–8); כוונתו שאלה רשמים של אדם שלא חי בארץ ישראל אלא שהה בה זמן קצר בלבד. בראשית דבריו העיד על עצמו:

מעולם לא קשתה עוד עלי הכתיבה, כאשר תקשה עלי הפעם [...] הייתי יכול לכתוב על-נקלה ספר שלם, ורק לא על ארץ-ישראל [...] ארץ זו קוראים לה רבים ארץ-אבות ורבים – ארץ-בנים [...] דבר קטן זה משנה קצת את הענין. אוריא דארץ ישראל - - מחכים? לא, טעות היא! לכל-הפחות בנוגע אלי לא אוכל לומר כי החכימני, אדרבא, מעט "החכמה" אשר הבאתי עמי מביתי, נגוזה גם היא ממני [...] ביום בואי אל הארץ. הפקחות המעטה, אשר טלטלתי אחרי מארצי ואשר בה אמרתי להסתכל אל כל חזיון ואל כל מעשה, נסתלקה ממני, מיד כשראיתי את ההרים הראשונים הגבוהים ואת הַדָּרְם [...] רוח הבקורת הקרה והמיושבה, אשר היתה לי באוצרי צרורה ומזומנה ואשר בה אמרתי לבחון ולבדוק כל דבר עד היסוד, אבדה ממני ברגע הראשון, מיד כשראיתי את הילדים הראשונים היפים. הילדים אינם כלל "ציוניים" קטנים ואינם יודעים עוד את כל הענין ואינם יודעים את "הרעיון" ואינם יודעים, כי יש להם איזה תפקיד חשוב – ורק לוקחים את לב הרואה אותם.

בהמשך הוא מציין כי הוא בא מארץ "שהיא כולה קודש", קודש אנטישמי, אל ארץ "שאין בה קודש אפילו כחוט השערה, אלא שהיא כולה חולין: ארץ עם קצת עובדים בזעת אפים ועם קצת מנוחה". הפער בין המקום שממנו בא ל"שלנה ולמנוחה" בארץ שאלה הגיע השפיע עליו, אבל כדרכו הביקורתית הסתייג מיד והעיר על "היחס אשר בין היהודי ובין העם אשר על סביבו".⁸ בהמשך סיפר על "שבת אחת בזכרון יעקב". הוא תיאר אותה כ"אידיליה" ואת האנשים החיים בארץ כ"חיים לכשעצמם" – "אחת היא אם חיהם הם חיים טובים או חיים רעים, אחת היא אם הם שמחים או מתעצבים". ועוד: "[על השאלה] היש אפשרות לפי דעתך, כי ארץ ישראל תהיה באיזה זמן מן הזמנים למדינה של יהודים, במלוא המובן של המלה הזאת? אז בודאי ובודאי

8. דבריו על יחסי יהודים וערבים מעניינים מאוד, אבל חורגים מן הנושא הנדון כאן. תחושותיו היו נכונות, אבל הוא לא הצליח להגדירן.

אענה: לא [...] אבל אם תשאל: היש תקוה, כי ארץ זו תהיה באיזה זמן מן הזמנים למקום-מקלט לאיזו אלפי מאות אומללים יהודים, באופן שתהיה לבסוף למין אוטונומיה יהודית או למין מרכז לאומי של כל היהודים באשר הם שם? אז גם מלאך רע כמוני יענה: בודאי ובודאי אפשר לדבר כזה [...] לפי שעה הארץ נשמה ושוממה. העזובה בכל מקום איומה ומחרידה. הסדרים סדרי אזה והחיים מסביב חיי פראים – ולא על נקלה יתרגל אל כל זה האיש הבא מאירופה" (עמ' 10–11).

ומי יכול לחיות בארץ: "מי איש אומלל ונקשה ומורדף כל היום [...] ויש לו בלבו גם מעט אהבה לפנה נשכחה זו – יקום זה ויעלה לארץ זו [...] מי הרואה את אשר עשו בארץ זו אנשים עובדים חרוצים רק במשך שלושים שנה [...] זה ירים את מצנפתו מלפני העובדים החרוצים האלה ויביט אליהם בכבוד ובדרך-ארץ" (עמ' 12).

פרישמן הדיר עצמו במודע ממתן עצות, משום שלא חי בארץ ובעיקר משום שלא היה מומחה, ודיבר רק על פי הרגשתו: היהודים "רובם בני כרכים הם", ולכן הוא מתקשה להאמין כי בעתיד אפשר יהיה "לראות את כל היהודים בתור קולוניסטים", כלומר בני כפר, חקלאים, מתיישבים (עמ' 13);⁹ "לפי-שעה אין ארץ-ישראל אלא התחלה יפה. כל ארץ ישראל כולה עושה רושם של משכך-קיץ אחד גדול. הרוח הרובץ על הרחוב ועל הבית הוא רוח של מין חול-המועד תמידי. גם העיר אינה אלא מין פרובינציה, גם העובד אינו אלא כאלו מטייל תמיד" (עמ' 14). דברים אלה המתארים את רגשותיו המורכבים של פרישמן בעקבות המגע הממשי עם ארץ ישראל, שרק מקצתם הובאו כאן, חשובים כדי להבין את הרקע לשינוי שחל בעמדתו "משונה לאוהב".

1. ממלאכותי ומאולץ לטבעי ומחויב המציאות

פרישמן עצמו הסתייג, כאמור, מן המהפך שייחסו לו והשתדל לגמדו. כביכול אין הוא יכול להרשות לעצמו שינוי מסוג זה, שיקעקע את עמדותיו הנחרצות הקודמות.

על כך כתב במישרין בפרק החמישי:

כיצד נהפכתי משונה הדבור העברי לאוהב הדבור העברי? – אל נא תשחקו: פראה מעין זו או דומה לה אני קורא באמת בימים האחרונים

9. המילים **מושבות**, **מתיישבים**, **חקלאים** היו שכיחות פחות מן המילים **קולוניה** (=מושבה), **קולוניסטים** (=אנשי מושבה), ולא במובן 'קולוניאליים' או 'קולוניאליסטים' שאנשי ה"פוסט" למיניהם מייחסים להן היום.

בעתונים בנוגע אלי. הדבר מביא לידי גיחוך קצת – אבל אני קורא כך באמת. קורא אני: לְקַח מוֹסֵר, עשה תשובה [...] האיש הרודף בעברתו את הדבור שלנו, היה מוכרח בעצמו לדבר עברית, הִלֵּץ, ששפך כל ימיו את לעגו על הדבור, היה אנוס לבסוף בעצמו להקהות את שְׁנֵיו ולְהִתְעוֹת קצת את מַלְתְּעוֹתָיו בְּקִרְיָאָה עברית בהברה ספרדית וכו'. הידד, 'שלנו' נצחו! (עמ' 19)

אבל פרישמן צינן את ההתלהבות של כל הרואים בו "חוזר בתשובה" באשר לדיבור העברי: "ורק צר לי, כי אין בו [=בתיאור זה] הרבה מן האמת". וכאן נאלץ לחזור ולהסביר את עמדתו, הסבר שיש בו לא מעט מן הפלפול: "מה שהייתי לפני, הנני גם עתה: אינני סובל ואינני נושא שום דבר, שיש בו הרבה מן המלאכותיות ואין בו אפילו מקצת מן המקצת של טבעיות. מין דבר כזה הוא הדבור העברי כשמשמשים בו, למשל, ברחובות נאלעווקי [=רחוב יהודי בוורשה] [...] מתעב אני דבר, שהוא מין 'ספורט' גרידא, שאין לו שום אחיזה בחיים" (עמ' 19).

בהמשך חזר וצחק לדיבור העברי המלאכותי בפייהם של בחורים, אבל במיוחד בפייהם של נשים.¹⁰ ובלשונו:

באה בתולה עברית, וכשם שהיא לוקחת את לבי רבע־שעה בריצת רגליה בבית־הרים של רוֹלִינג־סְקֵינג־רִינק, כך היא אומרת לקחת את לבי ולהפליא אותי איזו רגעים בתפארת־שביופי של [...] גמגומה העברי. בא המורה, האמון על "המיטודות" הידועות וכל תורתו היא: "זהו דִּיּוֹ, זהו שני דִּיּוֹים"; "זהו שמים, זהו שני שממִּים", ומדבר אלי את "העברית" שלו, שהיא דומה יותר לטטרית, והוא חושב, כי הוא עושה עמי בזה חסד גדול והוא מכניס אותי על ידי כך ישר לתוך גן־עדן העליון והתחתון גם יחד (עמ' 20).

והביא דוגמאות נוספות לאותה מלאכותיות ואי־טבעיות של דיבור זה, המעורר בו "גועל" והוא לו "לתועבה". וכאן השינוי:

את הדבר הזה דברתי לא אחת ולא שתיים עוד הרבה קודם שבאתי לארץ־ישראל, וגם הוספתי אז: אפשר שבארץ־ישראל הדבור העברי הוא טבעי והוא מחויב מאליו. ואת הדבר הזה אני אומר גם עתה. אלא שאותו "אפשר" נהפך לי עתה ל"ודאי". בארץ־ישראל מצאתי את הדבור העברי והנה הוא טבעי מאין כמוהו. השפחה מדברת אלי עברית, הגלב מדבר

10. למותר להעיר שהרבה יותר קל לצחוק לנשים.

אלי עברית. קטן וגדול מדברים עברית. הילד מדבר עברית – ולא עוד אלא שברור לי, כי הילד, בחלומו את חלומותיו בלילות, הוא חולם אותם עברית. ואתם רוצים, כי דבר כזה לא ימצא חן בעיני ואני אתנגד לו? ואתם חושבים, כי בְּתנאים כאלה הייתם צריכים לכליתותח שתנצחוני? (עמ' 21)

"ההוכחה האבסולוטית" לטבעיות הלשון העברית בארץ ישראל נמצאה לפרישמן באפיזודה שסיפר: בביקורו בחיפה חיפש דירה מסוימת ופנה אל "שפחה גויה ערבית ממש" וניסה לדבר עמה: "נסיתי אשכנזית – לא הבינה. נסיתי רוסית – לא הבינה. נסיתי צרפתית – לא הבינה. בקיצור, נסיתי בכל לשון שאני שומע. לבסוף התגרה בי איזה יצר לעשות לי לצון, ואשאל עברית. אלו קרה לי באותו רגע מה שקרה לבלעם עם אתונו, לא הייתי מתפלא כל כך. הגויה הערבית ענתני עברית: פה בצד הימין, הדלת הראשונה" (עמ' 21).

ומסקנתו: "זהו מה שאני קורא טבעי. החיים יצרו פה את הדבור העברי. בתנאים כאלה אפילו דבורי אני, שהייתי מתעה את מלתעותי על כל פסוק ופסוק עברי, נעשה טבעי. לא הרגשתי כלל, כי אני מדבר" (עמ' 22).

בהמשך תיאר את "הפועלים הפשוטים בחיפה [...]" את הילדים ברחובות יפו [...] את הנערה הקטנה בירושלים, בשעה שהקריאה באזני קהל גדול בבית העם את שירי 'המשיח' [...] ואולם עד עולם לא אשכח את להקת העלמות העליונות בראשון-לציון, בשעה שטיילנו ב'שדרת התמרים', אשר בפרדס, ופטפטנו [...] בכל המקרים האלה, שזכרתי כאן, חדל הדבור העברי להיות מין 'הריגה על קדוש השם', אלא היה לחלק מן החיים" (עמ' 22).

ז. בין לשון השוק ולשון הספרות

מכאן, כצפוי וכדרכו של פרישמן, מתחילות הביקורת וההסתייגויות, וכוחן יפה למעשה עד היום. "אם יש לי במקצוע זה לטעון כנגד מה" – התחיל פרישמן לפרט את ביקורתו – "אז הוא רק בנוגע ללשון כשהיא לעצמה. הרבה הייתי נותן, לו היתה העברית שבארץ-ישראל מעט יותר משוכללה ולא תהיה משולחה כל-כך". הוא לוחם את מלחמתו של ה"סינטקסיס":

גם ללשון דְּבוּר יש איזה חוק ואיזה גבול. אין אני מתבייש כלל: אֵלוּ הייתי השולטן המפקד על ארץ-ישראל, הייתי נותן פקודה נְמַרְצָה, שלא כל הרוצה לבוא ולחדש יוכל לבוא ולחדש בכל יום. אֵמְרוּ מה שתאמרו: אותו הבולמוס של חֲדוּשׁ המלים, שאחז את כל אחד ואחד בארץ ישראל, ואותה הפבריקציה של מלים לשם פבריקציה לבד, – דבר זה מביא אותי לפעמים לידי דאגה, שלשוננו העברית תשתכח בעזרת-השם סוף-סוף מארץ-ישראל, ולא ישאר

ממנה אלא איזה זירגון, וגם זירגון זה יפול באחרית הימים [...] האם לא יותר טוב היה, אלמלי [=אילו] קבעו להם כעין אקדמיה, שרק על פיה תשק כל מלאכת המלים ושרק לה תהיה הזכות לקרב ולרחק! (עמ' 22–23)

כאן קרא פרישמן במפורש להקמת "אקדמיה ללשון העברית", והשתמש במינוח זה דווקא. קשה לקבוע אם לא ידע על קיומו של ועד הלשון העברית (נוסד ב-1904), שהוקם כמעין המשך לאגודת שפה ברורה (נוסדה ב-1889), או שמא לא החשיב אותו. לאחר קריאה זו המשיך לנסח את ה"אני מאמין" הלשוני המדורג שלו: "הן סוף-סוף עלינו לדעת, כי לשון אינה רק לשון של שוק. הלשון של שוק היא המדרגה היותר תחתונה של לשון. מדרגה יותר גבוהה ממנה היא הלשון שבעתונים. ואולם ממנה ומעלה עומדת הלשון של ספרות. הרוצים אתם דוקא, כי גם לשון זו של ספרות תהיה ללשון של שוק?" (עמ' 23).

את המשך ביקורתו הקדיש פרישמן לבחירה בהברה הספרדית. בעיקר התנגד "לאותה הבטיחות המוחלטת, שבה בחרו בארץ-ישראל בהברה הספרדית דוקא". טענתו בתחום זה מעורפלת למדי ואינה משכנעת: "הברה היא מין דבר, שטבע המקום נותן אותו". הוא התנגד לעצם מעשה הבחירה וטען ש"אין אומה בוררת לה הברה", אלא יש לחכות להתפתחות טבעית: "אפשר שרק מקץ מאה שנים תדעו איזו ההברה היא ההברה שלכם" (עמ' 23–24).

סיום דבריו בנושא זה הוא הודאה חד-משמעית בדבר שינוי עמדתו הקודמת: "ואולם כל זה לא יעיב אפילו במקצת את שמחתי הגדולה אשר שמחתי על הדבור העברי החי שבארץ-ישראל. הנני מבטיח אתכם: לא היה לכם צורך כלל בכליתותח, עד שתנצחוני. הפרוצס שאקפך מ'שונא' הדבור העברי ל'אוהב' הדבור העברי לא היה קשה כל-כך..." (עמ' 24).¹¹

11. בהמשך הספרון "בארץ" תיאר את רשמיו מארץ ישראל וממצרים, שאליה נסע עם תום הביקור בארץ ישראל. הוא ראה את הארץ כ"מעון-קיץ אחד גדול" (עמ' 24), שבו שולט "השעמום הגדול שאין לו קץ כלל!" (עמ' 27), והשווה אותה לערי אירופה. בין השאר תיאר את ה"במה העברית" וצפה כי "יבוא יום והיו להם שם גם קבריתים וגם בתי-ענוגות וגם תיאטרונות קבועים וגם יתר צרכי בשר-ודם" (עמ' 28). בד בבד תיאר את ביקורו המרגש ב"כולל" (עמ' 30) ובמקומות אחרים בירושלים, שנוכרו בתנ"ך (עמ' 32 ואילך), בקבר רחל (עמ' 45 ואילך) ועוד. ולא פסח גם על יפו המלוכלכת, לעומת תל-אביב הנגלית "כאי-פלאות" (עמ' 36), ובתוכה הבניין החשוב מכולם: "הגמנסיה העברית" (עמ' 36–37). גם כאן הודה שטעה: "[לפני הביקור] צירתי לי אותה בדמות איזה 'חדר' עברי [...] ואולם עתה הנני לפניכם ככלי מלא בושה וכלימה: יש לנו ביפו גימנסיה לכל הדקדוקים והפרטים, גימנסיה ממש" (עמ' 38). בין השאר לא נרתע מלתבוע מאחד העם, "אותו האיש שהרבה כל-כך לדרוש למרכז רוחני", לבוא ולשבת "ביפו ולא בלונדון, והיה לוקח תחת חסותו את הגימנסיה [...]. האם אי אפשר הוא כלל, שאחד-העם הדורש נאה כל-כך יהיה

בסיום מסעו במצרים, בשעה שעמד לפני הספינקס,¹² השמיע פרישמן סדרת שאלות רטוריות נרגשות ונוקבות על גורלו של עם ישראל ועל עתידו, בנוסח הפואמה "במצולות ים" (תרכ"ח [1868]) של יל"ג:

פתרי לי, ספינקסה נפלאה, פתרי לי אֶת אֶת החידה הגדולה. לא את שְׁאֵלִי ממני פתרונים, כי אם תִּנִּי. מי עָמִי? מָה עָמִי? מָה כְּחוֹ? הֵן את היא אשר ראית את ראשיתו, אולי תדעי להגיד לי גם את אחריתו. ולמה אנחנו סובלים ככה? ועל מה אנחנו אמללים ככה? ועד מתי? ואם יען אשר נבחרים אנחנו, לכן נסבול? ואם כל אשר יביא אש מן השמים ונתן אותה לבני האדם, יסבול? ואם עד עולם יהיה זה השכר אשר יתנו בני האדם תמיד חֶלֶף כל מתנה טובה אשר תִּתֶּן להם? (עמ' 53)

ח. "מְחַרְבִּים" – דוגמאות מבית ההורים

חלק זה של כותרת מאמרי מייצג, כאמור, את לשון העגה של בני דורי בילדותי: מְחַרְבִּים או חֶרֶב לִי, חֶרְבוֹ לִי, לעומת לשון הדיבור הצחה והתקנית שנהגה בבית הוריי.

ימי ילדותי עברו בתל-אביב שלפני למעלה משבעים שנה, באמצע שנות השלושים ובתחילת שנות הארבעים של המאה העשרים – בבית אימא צִבִּיה כהן לבית גורדון, שהתחנכה בגן הילדים ובבית הספר העברי בלודז' (שניהם של משפחת יצחק קצנלסון) ודיברה עברית מילדותה,¹³ ואבא ישראל כהן, סופר עברי, מסאי, מבקר, עורך ומתרגם.¹⁴

אנסה להעלות כמה דוגמאות מילדותי המוקדמת, בימים של התפשטות העגה הפלמ"חית, עם המילים הערביות, ושל הוויי המדורה והפינג'אן ומלחמת העצמאות. זאת בסיועה של אחותי, פרופ' חגית הלפרין.

סוף-סוף גם למקיים נאה? (עמ' 40). דיווחים אלה ואחרים, לרבות דבריו על "הבעייה הערבית", שראה אותה בעיניים פקוחות והזהיר שאסור להיהפך מנרדף לרודף ואסור להגדיש את הסאה (עמ' 42 ואילך), ועל הביקור במצרים (עמ' 48 ואילך), הם רשמים מרתקים מאוד השייכים לסוגה של ספרות המסעות בארץ ישראל, אבל אין הם שייכים במישרין לנושא המאמר. ראויים רשמים אלה לרענון ולהוצאה לאור, כדי להכיר מחדש, דרך עיניו של סופר-נוסע עברי לא ציוני, את הדרך הארוכה שעבר היישוב בארץ ישראל מאז ועד היום.

12. במסה נקרא בלשון נקבה: "ספינקסה".

13. ר' גוברין והלפרין.

14. ר' גוברין, מסלול; גוברין, חשבון.

הבסיס: קליטת דיבור עברי נכון בבית ההורים; קריאה שקודה, מתמדת ואינטנסיבית של ספרים עבריים רבים ככל האפשר, ספרים לילדים ולנוער וספרים אחרים, ולמעשה קריאה מכל הבא ליד; שיחות בענייני לשון וספרות בבית והאזנה לשיחות ההורים עם ידידיהם הסופרים; עברית עשירה ותקנית בגן הילדים ובבית הספר; לימוד של שירים ובעיקר של פרקי תנ"ך נבחרים בעל פה; שיעורי זמרה בבית הספר, שהקפידו בהם על הכרת המילים של כל בתי השיר; "הצגת מסכת" המבוססת על פרקי תנ"ך וספרות בבית הספר ובתנועת הנוער; הזדהות עם המאבק של היישוב בבריטים ובערבים והרגשת גאווה ושותפות בימי מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל.

ממשחקי ה"רביעיות" למדתי את שמות הסופרים ויצירותיהם (ארבעה ספרים לכל סופר) ואת שמותיהם של חז"ל ומאמרי החכמה המיוחסים להם (ארבע אמרות לכל חכם).

העברית הגבוהה והמליצית בספרים, לרבות הספרים המתורגמים, לא הפריעה לנו כלל, והיא נקלטה כחלק מאוצר המילים העשיר של הדור שלנו. לא הפריעה לנו אז העובדה שטרון או גיבורים אחרים עשויים לבלי חת נלחמו "בַּכְּשִׁילִים וּבַכְּלִפּוֹת" (כלומר בקרדומים ובגרזנים). זה נשמע טבעי, ובסופו של דבר נטמע בנו.

בבית הקפידו על דיבור עברי נכון, תקין, עשיר. לכל חפץ היה שם עברי, וכל אביזר נקרא בשמו העברי. דיברתי עברית נכונה ותקנית, אבל פה ושם חדרו ללשוני גם מילים מן העגה וכמה משיבושי הלשון שרווחו אז.¹⁵ בביתנו לא אמרו אף פעם אחת יוֹשְׁפֶת, ולכן גם לא היה צורך לתקן לי. נדמה לי שזה היה שיבוש הלשון הנפוץ ביותר באותן שנים. איני יודעת אם הוא קיים גם היום. בביתנו לא אמרו "ללכת הִיִּטָּה" במובן "ללכת לטייל", ולכן גם לא היה צורך לתקן. לימים מצאה אחותי, חגית הלפרין, מילה זו באחד משירי של שלונסקי. וכן לא אמרו יָקָל – שיבוש נפוץ מאוד עד היום, לרבות בפי קריינים ברדיו ובטלוויזיה – אלא יָכָל. ועוד: בביתנו לא אמרו הוֹל אלא פרוזדור; לא אמרו סלון אלא החדר הגדול או טרקלין או חדר האורחים; לא אמרו קוֹמְפוֹט אלא לפתן; לא אמרו נֶזֶה אלא צנצנת פרחים או אגרֶטל; לא אמרו גֶּרֶפֶץ אלא גיהוק; לא אמרו בית שימוש ולא נוחיות אלא בית הכיסא, בהטעמה מלרעית ובה"א הידיעה, כבמאמרו של ר' יוסי: "[איזה (איזהו) עשיר?] כל שיש לו בית הכיסא סמוך לשולחנו" (בבלי, שבת כה ע"ב); לא אמרו טיש (סירוס הצרפתית: דוש [douche]) אלא מקלחת; לא אמרו נורא אלא מאוד (למשל לא "היה נורא יפה" אלא "היה יפה מאוד" או "היה מאוד יפה"); לא אמרו ויטרינה אלא חלון ראוה; לא אמרו ז'ורנל אלא כתב עת; לא אמרו טבִּיקְטָקָה אלא שרפרף או הדום; לא אמרו לוֹסְטֶרָה אלא נברשת; לא אמרו

15. ר' הלפרין, בית ההורים.

פוֹטֵל אלא כורסה; לא אמרו ספוגיה אלא שטיפת רצפה; לא אמרו פופיק אלא קורקבן או טבור; לא אמרו שביל בשער אלא פסוקת; לא אמרו פִּיצִי, פִּצְפוֹן (או פִּיצְקֵלָה, פִּיצְלָה) אלא קטן, קטנטן; לא אמרו פִּנְטוֹפֶלֶךְ אלא נעלי בית; לא אמרו צֶפֶלֶךְ אלא צמות; לא אמרו קוזין, קוזינה אלא בן דוד, בת דוד; לא אמרו עשה קוּוֹץ אלא מעד; לא אמרו שפיץ אלא חוד; לא אמרו השפריץ אלא התניז; לא אמרו טוסיק אלא ישבן או אחוריים (ולעתים גם, משום מה, פופֶּץ). אז אפילו לא ידעתי שיש מילים לועזיות כאלה. לימים שמעתי אותן בבתי חברותיי.

בשם המספר לא היה חילוף שגוי בין זכר לנקבה, לרבות המספר שמונה-מאות המועד לפורענות, ולכן גם לא היה צורך לתקן. בניי אף הם ממעטים לטעות במספרים, לרבות במניית שקלים. נכדיי, לעומת זאת, מתבלבלים לעתים קרובות, ובנוכחותי – עוד יותר, כי הם יודעים שהם מועדים לטעויות ושאני אתקן. אבל היו שיבושים שהבאתי מן הרחוב אל הבית, ואותם תיקנו. אף פעם אחת לא היססו לתקן. למשל:

אל תאמר	אמור
בטח ("וישפֹּן ישראל בטח" [דברים לג, כח], "בטח / צנון נִרְתַּח" = תשובה סתמית לאומר "בטח", בעיקר כאשר אין מסכימים עם האמור [לפי בן-אמוץ ובן-יהודה]) ¹⁶	ודאי
אז ("אז ישיר משה" [שמות טו, א], ובלשון הילדים: "אז כשהיית ברווז")	פעם או לפנים
היום בערב	הערב
איך קוראים לך?	מה שמך?
כמה אתה שוקל?	מה משקלך?
שָׁקֵל	נשקל
יש לך את הספר	יש לך הספר
את אותו הדבר	אותו הדבר
ליל שישי (כפי שאמרו בתנועות הנוער)	ליל שבת
לְשִׁמָּה	לְשֵׁם
מאיפה	מניין, מהיכן, מאין

16. רִתַּח (רעטיד) – 'צנון' ביידיש. אין לטעות: **בטח** אינה אישור בהכרח אלא דווקא פקפוק ושלילה; המשמעות – לפי האינטונציה וההקשר.

בבית השתמשו במילים נרדפות גם בלשון יום־יום: מגבת-אלונטית; גרב-פוזמק; מרפסת-גזוזטרה. ראו בהן מילים כשרות לשימוש, העשרת הלשון ולא הכבדתה.

אבל בעוונותיי הבאתי הביתה את הסלנג ואת לשון הילדים מן הרחוב:
 אַייזן = טוב מאוד; ולחיזוק: אַייזן פֿטון.
 בוכטה = הרבה כסף; עשה בוכטה = הרוויח הרבה כסף, לא דווקא בדרך הישר.
 בלוּפֿר (בריבוי: בלופרים) = שקרן, ממציא, בעל דמיון; פֿילף = שיקר.
 בשייִן־קוֹי־רייִשׁ = בשקר, כאילו.
 דוקש = גבוה ושמן, גדול ממדים, מסורבל.
 הלך פייפֿן = התקלקל.
 השוויץ = התפאר, עשה רושם; שוויצר (בנקבה: שוויצרית) = שחצן.
 השפריץ = התיז.
 התגלץ' = החליק (על מעקה או על קליפת בננה).
 התחלק = החליק.
 התחרבן = נכשל, הפסיד.
 התחרבנה = קיבלה מחזור.
 התפלח (בפ"א רפה) = נכנס ללא כרטיס, בדרך כלל לקולנוע בית העם או לגן רינה או למשחק כדורגל.
 הַתְּפִנְדֵּרֶק = התפנק; מפונדרקת = מפונקת; מגונדרת.
 זִיפֶּת = רע מאוד, גרוע.
 זילוב, זילובֿן = גבוה, שמן, גדול, מסורבל; גס רוח.
 זלמן = ההולך בלבוש מרושל, במיוחד במכנסיים קצרים עד הברכיים, ולא באורך "שיפֿר" כמקובל ("מכנסי זלמן").
 חֶרְבֿון = אכזבה, כישלון; חֶרְבֿון = קלקל; עשה צרכים.
 לִנְגֶּר (בנקבה: לנגרית) = גבוה ורזה; והמהדרין אמרו: לנגר לוקש = גבוה מאוד (כמו לוקש [=אטרייה]), ארוך ורזה.
 לֶק = טעימה קטנה: "תן לי לק מהגלידה שלך".
 מדופֿרס = מדוכא.
 מלשֿן = מי שמלשין על חבריו לפני המורה בבית הספר.
 מסופֿלס = מכוער, גרוע.
 מסופלסת = מי שסובלת מווסת.
 מפסוט / מבסוט = מרוצה מאוד.
 מצוברח = שנתקף דיכאון, נמצא במצב רוח רע.
 סִמְרֶק = ריר האף; סמרקץ' = אדם חסר ערך, צעיר ובלתי מנוסה: "הסמרקץ' הזה יגיד לי מה לעשות?"
 סִפֿץ = מקצועי, מקצוען, מומחה.

פּוֹשֵׁט או פּוֹשֵׁט = פּוֹשֵׁט, בּוֹר, גַּס, לֹא מַחוֹנֵךְ.
 פִּילָח (בפ"א רפה) = גַּב, לִקַּח לֹא רְשׁוֹת, סָחַב.
 פִּלִּירַט = רוֹמֵן אַהֲבָה, אַהֲבָהּ.
 צִיז = רִיחַ מִסְרִיחַ, הָרִיחַ הָעוֹלָה מִן הַגְּרִבִּים או מִן הַנְּעִלִים; מִלָּה שְׁאוֹמְרִים
 בִּרְגַע הַצִּלּוּם.
 צִיזְבָּט/ט = סִיפּוֹר פִּלְמִי"ח, כּוֹזֵב, שִׁקְרִי; מִמְנוּ נִגְזַר הַפּוֹעֵל צִיזְבָּט/ט.
 קְלִיפָּר = בַּעַל שִׁיעוֹר קוֹמָה, חֲשׁוֹב.
 קֶנֶקֶר = עֶסְקָן חֲשׁוֹב, בַּעִיקָר בַּעֲיֵנִי עֲצָמוֹ.
 קִסּוֹקֶר = פּוֹזֵל.
 קֶרֶכֶץ (בְּרִיבּוּי: קֶרֶכֶצִּים) = אֲנָחָה.
 שִׁפָּר = מִידַת אוֹרֶךְ, מֵהֶאֱגוּדֵל עַד הַזֶּרֶת, בַּעִיקָר לִמְכַנְסִים קִצְרִים; בְּרוֹז
 הַשִּׁקְיָה גָדוֹל.
 שְׁלוּמֶפֶר = מְרוּשֵׁל בִּלְבוּשׁוֹ וּבִמְעִשָׁיו.
 שְׁמוֹנָצֶס = חֲפָצִים קִטְנִים וְחֲסָרֵי עֶרֶךְ.
 שְׁמֶטָה (בְּרִיבּוּי: שְׁמֶטָס) = סִמְרָטוּט; דְּבַר חֲסָר עֶרֶךְ.
 תְּמוּי (וְכֵן תְּמוּתָה) = טִיפֶשׁ, תֵּם, קֶשֶׁה הַבְנָה.
 תֵּס (בְּנִקְבָּה: תֵּסִית) = טִיפֶשׁ, קֶשֶׁה תִּפְסִיָּה.
 הִיוּ אִזּוֹ לֹא מַעֲט מִיֵּלִים לִועֲזִיּוֹת שְׁטֵרִם הוֹמָצָא לָהֶן תַּחֲלִיף עִבְרִי או שְׁתַּחֲלִיפֵן
 הָעִבְרִי טֵרֶם קָנָה לוֹ אַחִיזָה בְּרִבִּים:
 אֶבְזִיּוֹר = אֶהִיל.
 בִּרְנָגִיָּה = חֲבוּרָה, קְבוּצַת אֲנָשִׁים שִׁישׁ לָהֶם עֲנִיין מִשׁוּתָּף.
 גֶּרֶז' = מוֹסֵךְ.
 וְנִטִּילָטוֹר = מֵאוֹרוֹר.
 וִישָׁר (בְּרִיבּוּי: וִישָׁרִים) = מִגֵּב.
 טִייר (בְּרִיבּוּי: טִיירִים) = צְמִיג.
 טִקְסִי = מוֹנִית.
 טֶרֶפִּיק = שׁוֹטֵר תְּנוּעָה.
 סְפִיד = מֵהִירוֹת.
 פִּדְלִים = דּוֹשׁוֹת הָאוֹפִנִיִּים.
 פִּיִּלָּה = גִּיגִית כְּבִיסָה: "כּוֹתוֹנֹת לֵילָה נִפְלָה בְּפִיִּלָּה / עַל גִּלְגָּלִים עַל גִּלְגָּלִים".
 פִּנְצִיר = נֶקֶר.
 פֶּקוֹנָג = שִׁסְתוּם.
 פִּרְגִּידֶר = מִקְרָר.
 פִּרִּיבֵּט = מַכּוֹנִית פִּרְטִית.

קורטשלוס = קצר חשמלי.

קָבֶרס = הילוך אחורי.

קָמָה (במלעיל) = מוט הברזל על האופניים שעליו הרכיבו הבנים את הבנות, מלפנים ולא על הסֶבֶל מאחור; ולהבדיל: "הרכיב מאחורנית על השפצים"; והיו שהגדילו לעשות והרכיבו גם על הרמה וגם מאחור ולעתים גם על ידיות האופניים – שלושה יחד נוסף על הרכב עצמו (לימים ראיתי מחזות כאלה בסין).

רפורט = דוח תנועה.

שוונג, למשל בביטוי "לקח שוונג" = תנופה.

שֶׁקֶר = תקע חשמלי.

שֶׁלְטֶר = מפסק חשמלי.

שפכטל (גם בכתיב "שפחטל") = כף טיחים.

ולא הזכרתי את שמות משחקי הילדים ואת המונחים השונים ששימשו בהם, מערבית, מצרפתית, מיידיש ומלשונות אחרות, בעיקר בשיבוש ההגייה:

ג'ולה (ברביבי: ג'וליס) או בנדורה = גולת משחק.

דְחֵלָה = דחיפה (נאמר במשחקי הג'וליס כשהג'ולה מקבלת מכה אסורה מהקיר או מהיד).

הנְדֶס־אַף! = ידיים למעלה (במשחקים שונים).

טיירה = עפיפון: "העיף טיירות".

יר־יו = צעצוע ילדים: כדור בד הקשור בחוט גומי דק והעולה ויורד.

סָדָד = שווה בשווה, איש אינו חייב דבר לחברו: "אנחנו סדד".

סוס ארוך = משחק שבו אחד הילדים קופץ על גבם של חבריו העומדים כפופים זה אחר זה.

סטנגה = משחק כדור־רגל בשניים.

סינמה בלש = מראה יפה בחינם.

סִלְטָה = היפוך באוויר; נפילה.

סְפִיחָס = ביטוי שאומרים למי שזה עתה הסתפר (ומוסיפים "פליק" על העורף).

סקטים = גלגליות.

עץ או פֶּלִי (=פלשתינה) = הפלת גורל באמצעות מטבע מנדטורי (מצדו האחד היה מצויר עץ ומצדו השני היה כתוב "פלשתינה-א'").

פוס = הפסקה במשחק או ביטולו.

פּוֹרְפֶּרָה = מין סביבון גדול שמסובבים בעזרת חוט.

פושטית = ג'ולה שכחה, פשוטה, לא יקרה.

פֶקֶשֶׁשׁ = החטיא את המטרה, במיוחד במשחקי הג'וליס; ולהבדיל: טוש = פגיעה באמצע המטרה, במיוחד במשחקי הג'וליס.

צ'ילבה = שרוי ברוגז (למשל בביטוי "צ'ילבה מתחנפת" = מי שרוצה להשלים עם חברו בכל מחיר); מצב של "ברוגז".
 צילם = שראו לו את התחתונים.
 צימרמן = שיר שהמשקל והחריזה שלו צולעים (על שם השיר "אז הלכנו אל צימרמן, והוא נתן לנו" וכו').
 צִמְבֵּל = ביטוי הנאמר כאשר לשני ילדים יש אותו לבוש, אותו ספר, אותו תיק וכו' (בצירוף צביטה).
 קיפֶקָה = עפיפון לא משוכלל, עשוי מדף נייר ומחוט תפירה בלבד, שאפשר להעיף בכיתה.
 קֶלֶס = משחק על לוח המצויר בגיר על המדרכה (בהזזת אבן או בקפיצה).
 רוגטקה = גומייה הקשורה לענף מפוצל להעפת אבנים או "פרות" של עצי ברוש או אזדרכת ("בובקס").
 שִׁינְקֶס = שותפות, בדרך כלל של שניים כנגד אחד: "בוא נעשה שירקס כנגדו".
 שְׁמֻנְגָה = טיפוש, אידיוט (מילה קשה ואף מגונה).
 שמו"צניק = חבר השומר הצעיר.

בלשון הילדים של אז היו שגורים גם ביטויים שונים. למשל:
 איפה? בחיפה = תשובה מתחמקת, איני יודע ואיני רוצה לומר לך.
 אם לסבתא היו גלגלים היא הייתה רכבת = תיאור של דבר בלתי אפשרי.
 אתה לא מזכוכית ואביך לא זגג - כשמישהו עומד ומסתיר מבלי לשים לב.
 לא שווה מיל = אין לו כל ערך.
 מה? - תפוח אדמה, לחם בחמאה, פרה אדומה.
 מזכירים את החמור והחמור מופיע - כשמישהו מופיע בדיוק כשמזכירים את שמו.
 מצדי = מבחינתי אין כל בעיה: "מצדי שילך לעזאזל".
 פתי מאמין לכל דבר / לחתול ולעכבר.

שמות מאכלים בעברית וביידיש:
 מן אמריקאי = פופ־קורן.
 מְרִנְצָס = תפוחי זהב.
 סברס = פרי הצבר שהיה נמכר ברחובות (המוכר היה מקלפו בגלל הקוצים).
 פולקֶס = כרעי עוף; שוקיים של בחורה.
 קומפוט־סברס = פרי הצבר הסגול שהיה נמכר ברחובות לעקרות הבית (להכנת לפתן [קומפוט]).
 קיינֶס (ביחיד: קיינָה) = קנה סוכר שהערבים היו מוכרים ברחובות ואפשר היה לקלף ולמצוץ אותו (בתקופה שהיה רעב גדול לממתקים).

מונחים בתחום הביגוד, במיוחד שמלות הנשים:

דְּקוּלְטָה = מחשוף.

טליה = קו המותניים.

מנז'טים = חפתי השרוולים.

נעלי רוקי = נעלי עקב שאין בהן רווח בין הסוליה לעקב.

פֶּטָס = חותלות.

קלוש = גזרה של חצאית/שמלה מתעגלת.

שינל = מעיל צבאי ארוך, מחמם ומגרד.

שמות לוועזיים של מחלות שהיו שכיחות בילדותי: חררה, פרונקל, סקרלטינה, אפֶּצֶס, שעורה בעין, חולירע (עֵבְרוֹת של פוֹלָה; גם כקללה).

בעלי המלאכה ברחוב וקריאותיהם:

אלטע-זאכן = סוחר המציע לקנות חפצים ישנים מעקרות הבית; דבר ישן שאין לו ערך.

וִיטְוֶן-קֶסֶלֶךְ = האיש המזמין את עקרות הבית להלבין את כלי הנחושת והברזל ולעשותם כשרים לפסח.

טומטס = עגבניית.

סיכום

האם חיִרְבְּנו את העברית או הרחבנו אותה? – כצפוי, התשובה היא גם וגם. לזכותם של בני דורי אפשר לומר שהמורים ניסו להקנות לנו עברית תקנית, עשירה ורבת מקורות, ומכיוון שקראנו הרבה היו לנו דוגמאות מופת מן הספרות ומבית הספר. אלה בינינו שהוריהם הביאו עברית מן הבית, כמוני, גדלו מילדותם על עברית תקנית, וזו לא עזבה אותם גם בבגרותם.

בבית הספר קראו בקול קטעי ספרות ומקרא. באחד ה"משחקים" האהובים בכיתות הנמוכות התלמידים קראו מתוך סיפור לפי סדר הישיבה: כל תלמיד קרא עד ששגה, ואז עבר תורו לחברו היושב לידו. למותר לציין שכל אחד השתדל לקרוא כמה שיותר והתבייש כששגה, בעיקר אם שגה בתחילת הקריאה. כמה מורים (לא תלמידים) מסוגלים לקרוא היום טקסט מנוקד ללא שגיאות? דומה שמעטים מסוגלים לקרוא כהלכה טקסט בלתי מנוקד!

בבית הספר הקפידו לא רק על דיבור נכון של המורים ושל התלמידים אלא גם על שיעורי כתיב – היו הכתבות שבועיות, והיה "ספר כתיב" שעל פיו היו נבחנים. שגיאת כתיב נחשבה לכתם והייתה בושה לטועים. הוא הדין באשר לניקוד. הספרים היו מנוקדים ניקוד מלא ונכון, ושמות סימני הניקוד היו שגורים בפי התלמידים. כאשר נחשפים מילדות לניקוד נכון, קולטים אותו ומפנימים אותו

ויודעים לזהות ניקוד לא נכון, עוד לפני שיודעים להסביר מדוע הוא שגוי. לפחות ככה היה אצלי.

גם דן בן-אמוץ וגם נתיבה בן-יהודה, כוהני הדיבור הטבעי והבלתי-תקני, ידעו היטב את כללי העברית התקנית, וכשהשתמשו בלשון הרחוב היו מודעים לכך. אבל האחרים, רוב הציבור, שגו ושיבשו ולא ידעו שהם משבשים ובוודאי לא ידעו את הצורות הנכונות. למותר להשוות להיום, כשהניקוד שגוי, העברית משובשת ואין הקפדה על כתיב נכון ועל סגנון תקני כי "הכול הולך".

ולא נכנסתי לוויכוח "פני העברית לאן": האם מותר להתיר שיבושי לשון? עד איזה גבול? מי יקבע? – ועוד שאלות מסוג זה, שתשובותיהן בחיק העתיד.

הקיצורים הביבליוגרפיים

בן-אמוץ ובן-יהודה = דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה, מלון עולמי לעברית מדוברת, ירושלים תשל"ב

גוברין, אחד העם = נורית גוברין, "אחד העם וחבורתו כנגד מדיניות הרחבת הלשון", קשר 37 (2008), עמ' 60–63 [שם ביבליוגרפיה נוספת]

גוברין, הדלות הנוראה = נורית גוברין, "הדלות הנוראה בביטוי" (י.ח. ברנר: 'מהתחלה'): 150 שנים להולדתו של אליעזר בן-יהודה", מאזנים פא, גיליון 2 (אדר א' תשס"ח), עמ' 2–8

גוברין, העומר = נורית גוברין, העומר: תנופתו של כתב-עת ואחריתו, ירושלים תש"ם
גוברין, חשבון = נורית גוברין, "חשבון-הדורות וחשבון-הדור: מדיניות התרבות של ישראל כהן", קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה, ב, תל-אביב תשס"ב, עמ' 439–469

גוברין, מאורע ברנר = נורית גוברין, 'מאורע ברנר': המאבק על חופש הביטוי, ירושלים תשמ"ה

גוברין, מסלול = נורית גוברין (עורכת), מסלול: ספר-היובל לישראל כהן במלאות לו שבעים וחמש שנה, תל-אביב תש"ם

גוברין והלפרין = נורית גוברין וחגית הלפרין (עורכות), צביה כהן (לבית גורדון), תל-אביב תשנ"ב

הלפרין, בית ההורים = חגית הלפרין, "בית ההורים: קטעי זכרונות", ממרכזים למרכז: ספר נורית גוברין, בעריכת אבנר הולצמן, תל-אביב תשס"ה, עמ' 512–518
יפה, מה הם החיים = יצחק יפה, מה הם החיים? – יומן, נווה-צדק 1912–1916, תל-אביב תשמ"ב

פרישמן, בארץ = דוד פרישמן, בארץ, ורשה וברלין תרע"ג

פרישמן, חובבים = דוד פרישמן, "חובבים", הפקר (ורשה), ו' בתמוז תרס"ט (12 ביוני 1909; לפי הלוח היוליאני: 25 ביוני 1909) (=דוד פרישמן, כתבים חדשים, ג,

ורשה תרע"א; כל כתבי דוד פרישמן ומבחר תרגומיו [לחג יובל], יב: אותיות
 פורחות ג, ורשה תרע"ד, עמ' 32–38)
 קרמר, פרישמן המבקר = שלום קרמר, פרישמן המבקר: מונוגרפיה, בעריכת
 א' ברשאי, ירושלים תשמ"ד
 שרת, ימי לונדון = משה שרת, ימי לונדון: מכתבים משנות הלימודים בלונדון, ג:
 1923–1925, תל-אביב 2008